

13. Genowefa G. Nafta, wino i marabuci / Gzekala Genowefa. – W.: Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowego, 1973. – 439 s.
14. Harbi M. 1954, la guerre commence en Algérie / Mohammed Harbi. – P.: Complexe, 1989. – 209 p.
15. Horne A. A savage war of peace: Algeria: 1954–1962 / Alistare Horne. – N.Y.: Penguin books, 1987. – 608 p.
16. Keramane H. La pacification. Livre noir de six années de guerre en Algérie / Keramane Hafid. – P.: La Cité, 1960. – 272 p.
17. Stora B. Les mots de la Guerre d'Algérie / Benjamin Stora. – T.: Presses Univ. du Mirail, 2005. – 127 p.

Suhobokova O. O., Ph.D., Associate Professor, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Kyiv National University Shevchenko (Ukraine, Kyiv), ol-ha@ukr.net

Brahar E. V., student, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Kyiv National University Shevchenko (Ukraine, Kyiv), bragor12343@ukr.net

Historical aspects of industrial development of French Algeria before and during the war of independence

The economic development of French Algeria in general and including its industry belongs to the still poorly studied pages of the history of the largest and one of the richest in resources of African countries. The purpose of this article is to study the industry development of Algeria at the last stage of its colonial dependence on France, that is, on the eve and during the Algerian national liberation war (1954–1962). An attempt was made to determine the main trends in the development of Algerian industry, its place in the economic structure of the colony and the metropolis. Attention is concentrated on the most developed industries of French Algeria – mining and processing, which exemplify the colonial policy of the metropolis in the sphere of economy. The study found that, despite the significant industrial potential of Algeria and the objective opportunities, the metropolis didn't develop it, and also hampered the introduction and development of technologically complex industrial production, assigning the colony the role of a raw appendage even in the middle of the 20th century.

Keywords: French Algeria, industrial developing of Algeria, plan of Konstantina, colonialism.

* * *

УДК 94(410.1):352.075:614.78«13/14»

Чередніченко О. В.,
аспірант історичного факультету, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), benda@online.ua

Діяльність центральної та місцевої влади з поліпшення санітарно-гігієнічного стану міст Англії в XIV–XV ст.

Аналізується діяльність органів центральної та місцевої влади, спрямована на поліпшення санітарно-гігієнічного стану міст Англіїського королівства в XIV–XV ст. З цією метою автор аналізує комплекс наративних і документальних джерел з історії пізньосередньовічної Англії. Простежується, яким чином на вироблення санітарно-гігієнічної політики мали вплив пізньосередньовічні епідемії та епідеміологічні уявлення. З'ясовується місце охорони суспільного здоров'я в ієрархії пріоритетів центральної та місцевої влади. Показано взаємодію місцевої та центральної влади в питанні забезпечення виконання санітарно-гігієнічних вимог. Розкривається провідна роль Лондона в утвердженні нових вимог до міської санітарії та гігієни. Автор доходить висновку, що вжиті заходи мали більшу ефективність, ніж донедавна визнавалася в історіографії. Визнано необхідність подальших досліджень цієї проблематики.

Ключові слова: пізньосередньовічна Англія, міська історія, охорона громадського здоров'я, санітарія, гігієна.

Протягом останніх десятиріч історична наука зазнала значних змін. Під впливом антропологічного підходу істотно послабилися історіографічні позиції традиційної подієвої історії, натомість на перший план вийшла історія повсякдення – як у ментально-психологічному, так і в матеріально-побутовому вимірах. До останнього належить і такий предмет, як санітарно-гігієнічне становище тієї чи іншої місцевості в певний період часу. Саме розробці даного напрямку у вітчизняній

медієвістиці – на прикладі міст Англії XIV–XV століть – присвячена дана стаття. Серед іншого, воно надасть необхідний матеріал для майбутнього компаративного дослідження з історії повсякдення середньовічних міст України в загальноєвропейському контексті.

На окремих аспектах досліджуваного питання історики акцентували увагу ще наприкінці XIX ст., коли панувала думка про відсутність будь-яких дієвих санітарно-гігієнічних заходів в англійських середньовічних містах. Справді науковий підхід до проблеми вперше виявив Е. Л. Себін у серії розвідок про санітарно-гігієнічний стан середньовічного Лондона [1; 2; 3], а бурхливий розвиток середньовічної археології дозволив підкріпити умовляючі реконструкції на основі писемних джерел емпіричними даними [4; 5]. На сьогодні провідним фахівцем з історії медицини міст середньовічної Англії загалом та санітарії й гігієни зокрема є Керол Роукліфф [6; 7; 8; 9], що наголошує на активності заходів центральної та місцевої влади в царині суспільного здоров'я. Вітчизняна історіографія ще не сказала свого вагомого слова з даного питання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Надто стійким, і то не лише в свідомості широкого загалу, є уявлення про майже повну бездіяльність органів влади в питанні поліпшення санітарно-гігієнічного стану. Конкретні аспекти здійснення санітарно-гігієнічної політики найчастіше залишаються поза увагою. Найменш розробленим залишається питання про мотиви, які керували можновладцями в процесі ухвалення ними відповідних рішень.

Головною метою цієї роботи є дослідження мотивації органів центральної та місцевої влади Англії XIV–XV ст. у здійсненні санітарно-гігієнічної політики, а також визначення міри її ефективності.

Охорона здоров'я, за винятком контролю за якістю продуктів харчування на міському ринку, не входила до визначених статутами та хартіями обов'язків міських посадовців [10, с. 203] (втім, не слід забувати, що на санітарний стан прямо впливало викладення вулиць бруківкою, яке вже з другої половини XIII ст. поступово входило до сфери відповідальності влади багатьох англійських міст; особи, відповідальні за цей процес, так само стежили за чистотою вимощуваних вулиць [11, с. 261; 3, с. 22]). На санітарно-гігієнічній діяльності влади міст Англії даного періоду позначався і не до кінця подоланий приватний характер середньовічного права. Хоча в Лондоні, Іпсвічі, Бері-сент-Едмундсі, Фордвічі видавалися «асизи про будівлі» («Assize of Buildings») та «асизи про перепони» («Assize of Nuisance»), якими встановлювалися, зокрема, і певні санітарно-гігієнічні приписи до приватних будинків і земельних ділянок (особливо щодо розміщення вбиралень і стічних ям та недопущення блокування каналізаційних стоків), порушення цих вимог підлягали розгляду в спеціальному «суді асизи» лише за умови подання відповідного позову від іншої (як правило, фізичної) особи; публічний же простір, за рідкісними винятками, залишався поза полем зору суду асизи [12, с. ix–xxxiv].

Вищезазначене, однак, зовсім не слід тлумачити як повну бездіяльність міської влади в царині суспільного здоров'я. Власне, перші нормативні акти

міського походження, дотичні до санітарно-гігієнічної проблематики, з'являються не пізніше XIII ст. (зокрема, в Лондоні та Норіджі), тобто майже одночасно з самим початком міського самоврядування; протягом наступних століть інтерес англійських міст до цих питань лише зростає, на що логічно свого часу вказувала С. Рейнолдс [13, с. 128, 177].

Зрештою, уявлення про антисанітарію як про цілком нормальний для доби Пізнього Середньовіччя стан речей так само не відповідають дійсності. Так, людина Середньовіччя боялася смороду як такого, вважаючи його одним з головних чинників багатьох хвороб і епідемій, надто ж після руйнівної епідемії чуми 1348–9 рр. [14, с. 59]. Мабуть, найбільш емно про епідеміологічні уявлення англійського бюргерства свідчить скарга, подана до парламенту в 1380 р. мешканцями Холборна та Смітфілда: «через великий і жакливий сморід і смертоносну гидоту... люди, що мешкають і часто гостюють там [у вказаних районах], жалюгідно потерпають від хвороб у результаті зараження повітря, вищезгаданих гидот і смороду, а також багатьох лих, що, як відомо, сліднують за тим» [цит. за: 8, с. 182].

Заслугове на увагу думка Л. Торндайка про те, що люди Пізнього Середньовіччя перебували під впливом ідеї про самозародження шкідливих живих організмів з бруду та гниття, а отже, навряд чи стали б виявляти повну байдужість до викидів та сміття просто на вулицях міст [15, с. 196]. Насамкінець, як влучно зауважив Філіп Зіглер, той факт, що санітарно-гігієнічне становище і порушення відповідних приписів узагалі знайшли відображення в тогочасних писемних джерелах, уже сам по собі свідчить, що тотальна антисанітарія не вважалася чимось нормальним і природним [16, с. 128]. Яких же заходів вживала міська влада задля поліпшення становища?

Як одну з перших ознак переходу міської влади до нової санітарної політики часто розглядають заборону випускати свиней на вулицю; зокрема, саме боротьба зі свинями становила основний зміст виданого владою Лондона в 1285 р. розпорядження, яке Дж. Култон (не зовсім справедливо) вважав найпершим англійським нормативним актом міського походження, спрямованим на поліпшення санітарної ситуації [17, с. 330–331]. Проте в Кембриджі, згідно з постановою 1445 р., вигул свиней було дозволено в нічний час, у Беверлі обмеження не стосувалися поросних свиней, а в Лестері – окільцьованих. Якщо ж додати до цього той факт, що чимало відомих випадків штрафів, зокрема, у Вінчестері [18, с. 171] та Вестмінстері [19, с. 225–226], пов'язані з компенсацією матеріальних збитків, завданих свинями, що залишилися без нагляду, а в Норіджі [6, с. 308] – з дітьми, убитими та покаліченими свинями та собаками, то, на нашу думку, напрошується висновок, що запроваджені обмеження мали на меті радше безпеку громадян та їхнього майна, ніж поліпшення санітарного стану міст (не виключений і вплив символічного значення свині як уособлення гріха черевоугодництва, що оскверняє [7, с. 136]). Крім того, у різних містах, і то не лише англійських, існували також обмеження на вигул коней, кіз, собак, качок тощо [20, с. 332]. Порушники каралися штрафами чи конфіскацією тварин, а безпритульних тварин могли просто вбивати,

як-от гусей і свиней у Лондоні (де існувала навіть оплачувана посада вбивці свиней, причому платня залежала від кількості вбитих тварин [21, с. 18]).

У такому разі першими нормативними актами, спрямованими суто на налагодження санітарної ситуації слід вважати міські статuti, що забороняли класти сміття під двері сусідам чи виливати помий з верхніх поверхів просто на вулицю. Піонером у цій сфері виступив Лондон, де вже з 1309 р. залишення людських чи тваринних екскрементів на вулиці каралося штрафом за прогресивною шкалою – 40 пенсів за перше порушення, 80 – за друге [21, с. 18], а в 1414 р. встановили навіть грошову винагороду для тих, хто інформував міську владу про порушення санітарного режиму [3, с. 29]). Схожі приписи знаходимо і в інших містах [20, с. 332]. Мабуть, найбільш суворими були покарання, призначені владою Норіджа: до 20 шилінгів штрафу з позбавленням бюргерства чи вигнанням з міста, хоча на практиці суд зазвичай обмежувався накладанням менших штрафів [4, с. 310].

Ще більшою проблемою була організація прибирання та вивезення вже викинутого сміття. Не дивно, що й тут перед вело головне місто королівства. У Лондоні прибиранням вулиць займалися т.зв. «стерв'ятники» (scavengers) і «грабарі» (rakers): перші відзначали випадки порушення санітарного режиму та наглядали за другими, які займалися безпосередньо прибиранням і вивезенням сміття. Для цієї мети вже в другій половині XIV ст. використовувалися 12 возів з 24 кінями (на 10 міських районів), а також примусова праця візників (а в подеколи – і човнярів), які перевозили пісок, гравій чи суглинок; втім, подеколи візник і «грабар» міг бути однією й тією самою особою. Окремого розв'язання потребувало актуальне для динамічно забудованого Лондона питання вивезення будівельного сміття. І «грабарі», і «стерв'ятники» підпорядковувалися посадовцям на рівні відповідного району (ward beadles), які стягали санітарні збори, попереджали мешканців про відповідальність за порушення санітарного режиму (маючи навіть право заарештовувати тих, хто чинив їм опір), а в окремих випадках навіть самі бралися до прибирання. Кінцева ж відповідальність за санітарний стан міста лежала на олдерменах районів, які мали повноваження обирати та призначати усіх згаданих осіб, хоча в особливих випадках таке призначення могло відбуватися на загальноміському рівні. У 1385 р. було призначено і міського «сержанта каналу», який опікувався прибиранням уже на рівні цілого міста. Крім того, в Лондоні в XIV ст. вже існували громадські звалища для сміття та гною, вміст яких згодом вивозився візниками. З'явилися навіть приватні звалища, господарі яких брали гроші за тимчасове зберігання викидів на своїй території [3, с. 21–23, 40–42].

Втім, як і повсюдно в Європі, найбільшу загрозу екологічній безпеці міста становили різники (що скидали в річки тельбухи та кров забитих і часто не надто здорових тварин), чинбарі (що мусили мити в річках шкури для подальшого вичинювання), фарбувальники (що викидали побічні продукти переробки вайди на синню фарбу – детальніше у [5, с. 27]) та випалювачі вапна (надто ж з переходом від деревного вугілля до викопного). Почасти це

стосувалося і ковалів: зокрема, анонімний автор пізньосередньовічного вірша скаржився на «темні задимлені кузні, брудні від диму», а одна лондонська родина подала позов на сусіда коваля, стверджуючи, що від диму зіпсувалися їхнє вино та ель [11, с. 264] – проте основною причиною, що спонукала міську владу приймати акти, які обмежували або й узагалі забороняли діяльність ковалів та інших робітників по металу (зокрема, ливарів дзвонів) у межах міських стін, був, схоже, пожежонебезпечний характер їхнього ремесла.

Попервах міська влада толерувала практику викидання тельбухів прямо в річку, вимагаючи лише, щоб викидання здійснювалося під час відпливу [1, с. 339–340] (практика викопування спеціальних ям не виправдала себе). Прагнучи заощадити час на викиданні сміття, ремісники часто скидали його з місцевих мостів або причалів. У 1370 р. лондонська міська влада, зневірившись у можливості змусити різників відмовитися від використання з цієї метою одного з мостів, вдалася до крайніх заходів, просто розібравши його. Зрештою, в Лондоні, як і в Йорку, різникам дозволили збудувати спеціальний пірс, з якого вони віднині мали викидати тельбухи [16, с. 127; 18, с. 206]. Проте в окремих випадках міська влада намагалася регламентувати не лише кінцеве місце скидання відходів, але навіть і шлях до нього. У Вінчестері звичний шлях від бійні до звалища проходив крізь цвинтар місцевого собору; після неодноразових попереджень у 1420 р. спеціальним розпорядженням різники змусили обирати інший шлях (щоправда, безуспішно, адже пропонувані маршрут проходив прямо через міський ринок) [18, с. 251–253]. З цього зрозуміло, що дорогою частина викидів могла вилитися чи вивалюватися з візків (у Лондоні в 1405 р. навіть випустили спеціальне розпорядження, яким регламентували мінімальну висоту бортиків возів, що перевозили сміття [11, с. 262]); з іншого боку, вимога накривати нутроші під час транспортування до місця скидання [5, с. 28] свідчить радше про намагання уникнути запаху та виду, не гідного міста. У тому ж Вінчестері регламентувався навіть розмір викидів: перед викиданням різники зобов'язані були подрібнити нутроші на шматки не більш як 4 дюйми завдовжки [18, с. 205] (у Лондоні для цих потреб було навіть збудовано спеціальний будиночок на березі Темзи, звідки потім потрібно було доставитися човном до місця викидання [1, с. 349]). Менш прискіпливо регулювали обробку риби та птиці: тут головною вимогою зазвичай було недопущення викидання тельбухів надвір і усунення виробничого процесу подалі від місць скупчення людей [3, с. 26].

Чинбарство теж отримало свою частку заборон і штрафів від міських керманічів. В Іпсвічі в самому лише 1471 р. було оштрафовано п'ятьох чинбарів за миття шкір у громадських колодязях [7, с. 148]. Не кожне місто, однак, було готове до впровадження таких кардинальних заходів, яких було вжито щодо чинбарів у Колчестері: наказ мити шкіри лише «у власній воді на власній землі» і винятково в ямах, що не мали сполучення з річкою [22, с. 241].

Чимало порушників санітарного режиму було серед ремісників, які займалися ремеслом нелегально, не будучи членами відповідного цеху: зі зрозумілих причин

вони воліли не афішувати сам факт здійснення ними виробничого процесу, тому позбавлялися виробничих викидів таємно і найпростішим шляхом. У 1340–х рр. у малому містечку Торнбері місцевого нелегального шевця Волтера Гіндвелла викрили, коли він топив у річці трупи собак [23, с. 59]. На цю думку наводить, зокрема, той факт, що в Саутгемптоні саме на фарбувальників, чинбарів і шевців, згідно з інструкцією Генріха VI від 1452 року, міська влада звертала найбільшу увагу в питанні заборони позачехового ремесла [24, с. 167].

У шойно наведеній королівській хартії було згадано і різників, проте в контексті регулювання цін на харчування, що вочевидь, виглядало більш важливим з погляду центральної та місцевої влади. Логічна гіпотеза про пріоритет продовольчої безпеки перед гігієнічними вимогами знаходить пряме підтвердження в обставинах ухвалення парламентом Вінчестерського статуту 1393 р.: на прохання лондонської влади було дозволено повернути бійні всередину міських стін на спеціально встановлені місця, адже необхідність транспортування підвищила ціни на м'ясопродукти [1, с. 349] (з цієї причини не надто вірогідним здається припущення П. Брімблкомба про видалення екологічно шкідливих виробництв з території міста як реакцію на занадто високі ціни на їхню продукцію [25, с. 943] – тим паче, що пряме регулювання цін аж ніяк не було чимось екстраординарним для міської влади і навряд чи потребувало наявності подібних важелів впливу).

Однак не варто також перебільшувати законслухняність ремісників: королівський наказ 1361 р. про заборону різництва у межах міських стін не виконувався вповні навіть у Лондоні, під носом у королівської влади: знадобився спалах чуми 1369 р., аби порушників нарешті почали притягати до відповідальності. Наступний пароксизм нормотворчого процесу в питанні регламентації діяльності різників настав у 1379 р. і знову супроводжувався спалахом чуми; ту ж картину спостерігаємо в 1391 р. Якщо ж пригадати, що й у 1361 р., коли з'явився наказ Едуарда III, теж мала місце хоча й менш значна за наслідками, та все ж епідемія, то напрошується висновок, що очевидний хронологічний збіг не є випадковим: навпаки, заходи щодо обмеження різництва були реакцією влади на поширення хвороби. Те ж стосується і славнозвісного Кембриджського статуту 1388 р., з легкої руки Дж. Култона відомого як «перший акт [центральної влади] про міську санітарію» [17, с. 330–331] (що, втім, не вповні відповідає дійсності): саме Кембридж був головним вогнищем тогорічної епідемії [1, с. 343–348]. Значна кількість ордонансів, розпоряджень і наказів, що видавалися в «здорові» роки, не дозволяє, однак, говорити про те, що санітарно-гігієнічна політика міст мала цілком реактивний характер; можемо говорити і про профілактичні заходи. Вочевидь, спалахи хвороби лише надавали більшого пріоритету проблематиці, яка й без того була присутня в порядку денному міської влади, і переводили її на рівень загальнодержавної – такої, що потребувала втручання і з боку центральної влади. Особливо тісна кореляція між епідеміями та вжитими саме проти різників (порівняно з іншими шкідливими ремеслами) заходами, як ми припускаємо, пояснюється тодішніми як епідеміологічними, так і світоглядними уявленнями,

неодмінним елементом яких була відраза до крові та нутроців.

Інший напрям діяльності був пов'язаний з облаштуванням мережі споруд санітарного призначення. У XIV ст. почали з'являтися публічні вбиральні (common privies), що утримувалися коштом громади. Як правило, вони являли собою стічні канали (згодом викладені деревом чи навіть вимощені камінням), над якими зводилися дерев'яні туалети типу сортир – дерев'яна дошка з вирізаною посередині діркою. Їх розміщували коло чи навіть на мостах і причалах, а також, як і в континентальній Європі, поблизу головних ринків [20, с. 332]. У Йорку вже ордонансами 1301 року було передбачено будівництво чотирьох громадських вбиралень у чотирьох кварталах міста [8, с. 181]. На середину 1420-х рр. у Лондоні, за підрахунками Е. Себіна, було від 13 до 16 громадських вбиралень на 10 районів міста (щоправда, деякі з них насправді могли бути приватними), найбільша з них – безпосередньо на Лондонському мості. Вони розташовувалися на Темзі, Волбруці чи коло міського рівчака. Вбиральня на Лондонському мості складалася з кількох будівель, причому вони, очевидно, мали кілька входів (принаймні в 1306 р. якийсь боржник примудрився втекти від кредитора, зайшовши через одні двері і вийшовши через інші); вбиральня на одному з ринків була повністю споруджена з каміння – аж до сидінь [2, с. 307–309]. Розвиненою була мережа вбиралень і у Вінчестері: відомо щонайменше про три такі об'єкти, кожен з яких по-своєму вирізнявся: найбільша вбиральня, біля міського собору, мала окреме відділення для жінок, друга за розмірами, в центрі міста, являла собою фактично туалет сортирного типу з сидіннями, третю ж було засновано в 1413 р. на кошти мешканців Бак-стріт з їхньої власної ініціативи, яку схвалила міська влада [18, с. 214–216]. Також відомо про наявність вбиралень у Саутгемптоні, Гуллі, Лестері, Ексетері [26, с. 87].

Одночасно з цим поліпшувалося й обслуговування каналізаційних мереж. Мошені стічні канали, що почастишали в XV ст., регулярно очищувалися, а їхній вміст переміщували в річки та інші водойми, в покинуті ділянки землі навколо міста (наприклад, колишній кар'єр біля Норіджа або так і не забудований район Гулля коло міських стін) [27, с. 168, 180], в інші ями або в поля за містом (як добриво). З цією останньою метою найзможніші землевласники могли навіть продавати гній і слиз [5, с. 28]. Очищенням систем каналізації та водопостачання займалися спеціально найняті особи: станом на 1466 р. у Лондоні з ними уклали договір на 10 років, у Бристолі ж у 1376 р. було укладено пожиттєвий контракт з робітником, який мав одержувати величезну як на ті часи зарплатню в 10 фунтів на рік (щоправда, він мав самостійно не лише очищувати, а й ремонтувати водогони). Їхнім головним завданням був нагляд за водогонами, громадські ж вбиральні очищували доволі рідко – у Кембриджі, наприклад, з 1503 р. це відбувалося раз на три роки [18, с. 215; 28, с. 118].

Провінційні міста часто брали за взірць рішення лондонської влади (так, текст розпорядження міської влади Лінна 1390 р. про ремонт водогонів прямо вказує на бажання запозичити «добрий лад» (bonum regimen), встановлений у Лондоні [7, с. 143]). При дослідженні

історії провінційних міст часом важко помітити істотний прогрес в усвідомленні місцевою владою значення санітарно-гігієнічних заходів: так, за спостереженням К. Платта, у Саутгемптоні зміст ордонансів місцевих цехів та міської влади протягом XIV–XV ст. залишався майже однаковим: заборона різникам і кухарям викидати будь-які рештки тварин на вулиці міста; приписи проти випасу свиней; вимога прибирати будь-які прибудинкові купи гною впродовж двох днів. Однак це не означає, що впродовж Пізнього Середньовіччя не сталося жодних змін у санітарному становищі міста: такі заходи, як облаштування громадських вбиралень, оплата праці прибиральника, який у 1433–1434 рр. одержав кілька пенсів за очищення цілої Інгліш-стріт від сміття, постійні видатки на ремонт систем водопостачання та каналізації не могли бути цілком безрезультатними [24, с. 171]. Можна навіть обережно припустити, що відсутність нових радикальних нормативних актів була пов'язана з тим, що вже чинні заходи визнавалися міською владою достатньо дієвими.

Висновки і пропозиції. Таким чином, становлення політики центральної та місцевої влади у XIV–XV ст. відбувалося головним чином під впливом тогочасних епідеміологічних уявлень населення, що виводилися на перший план повторюваними спалахами епідемічних хвороб. Русійною силою ухвалення того чи іншого нормативного акту часто ставав тиск з боку самих бюргерів, а своєрідним полігоном для випробування нових санітарно-гігієнічних заходів був Лондон, де через напружену демографічну ситуацію та значну концентрацію господарської діяльності потреба у відповіді на санітарно-гігієнічні виклики була особливо нагальною. Навряд чи можливо надати скільки-небудь точну оцінку результативності заходів центральної та міської влади щодо поліпшення становища, проте напевно можна стверджувати, що вона була відмінною від нульової. Перспективним напрямом досліджень є вивчення не лише об'єктивного санітарно-гігієнічного стану міст, а й суб'єктивного його сприйняття з боку тогочасного населення. Проте необхідне подальше ретельне дослідження всього комплексу як документальних, так і наративних та епістолярних джерел.

Список використаних джерел

1. Ernest L. Sabine. Butchering in Mediaeval London // *Speculum*. – Vol.8. – No.3 (July 1933). – P.335–353.
2. Ernest L. Sabine. Latrines and Cesspools of Mediaeval London // *Speculum*. – Vol.9. – No.3 (July 1934). – P.303–321.
3. Ernest L. Sabine. City Cleaning in Mediaeval London // *Speculum*. – Vol.12. – No.1 (January 1937). – P.19–43.
4. Peter Brimblecombe. Early urban climate and atmosphere // *Environmental Archaeology in the Urban Context*. Ed. by A. R. Hall and H. K. Kenward (Council for British Archaeology, Research Report No.43). – London, 1982. – P.10–25.
5. D. J. Keene. Rubbish in medieval towns // *Environmental Archaeology in the Urban Context*. Ed. by A. R. Hall and H. K. Kenward. (Council for British Archaeology, Research Report No.43). – London, 1982. – P.26–30.
6. Carole Rawcliffe. *Sickness and Health // Medieval Norwich*. Ed. by Carole Rawcliffe and Richard Wilson. – London: Cambridge University Press, 2004. – P.301–326.
7. Carole Rawcliffe. *Health and Safety in Late Medieval East Anglia // Medieval East Anglia*. Ed. by Christopher Harper-Bill. – Woodbridge: Boydell Press, 2005. – P.130–152.
8. Carole Rawcliffe. Sources for the study of public health in the medieval city // *Understanding Medieval Primary Sources*:

Using historical sources to discover Medieval Europe. Ed. by Joel T. Rosenthal. – London: Routledge, 2012. – P.175–195.

9. Carole Rawcliffe. Urban Bodies: Communal Health in Late Medieval English Towns and Cities. – Woodbridge: Boydell Press, 2013. – 445 p.

10. Richard Britnell. The Black Death in English towns // Urban History. – Volume 21. – Issue 02 (October 1994). – P.195–210.

11. Caroline M. Barron. London in the Later Middle Ages: Government and People 1200–1500. – Oxford: OUP, 2004. – 472 p.

12. London Assize of Nuisance 1301–1431: A Calendar. Ed. by Helena M. Chew and William Kellaway. – London: London Record Society, 1973. – 220 p.

13. Susan Reynolds. An Introduction to the History of English Medieval Towns. – Oxford: Clarendon Press, 1977. – 234 p.

14. Constance Classen, David Howes and Anthony Synnott. Aroma: The Cultural History of Smell. – London – New York: Routledge, 1994. – 248 p.

15. Lynn Thorndike. Sanitation, Baths, and Street-Cleaning in the Middle Ages and Renaissance // Speculum. – Vol.3. – No.2 (April 1928). – P.192–203.

16. Philip Ziegler. The Black Death. – Stroud: Sutton Publishing, 2003 (1st ed.: London: William Collins&Co, 1969). – 281 p.

17. Social Life in Britain from the Conquest to the Reformation. Compiled by G. G. Coulton. – Cambridge: Cambridge University Press, 1918. – 540 p.

18. Carly Louise Deering. Cluster and Clash? Everyday Space and the Butchers of Late Medieval Winchester, c.1360–1420 (Ph.D. thesis). – Liverpool: University of Liverpool, 2014. – 300 p.

19. Gervase Rosser. The essence of medieval urban communities: the vill of Westminster, 1200–1540 // The Medieval Town: A Reader in English Urban History, 1200–1540. Ed. by Richard Holt and Gervase Rosser. – London–New York: Longman, 1990. – P.216–237.

20. David Nicholas. The Later Medieval City, 1300–1500. – London–New York: Longman, 1997. – 430 p.

21. Ian Mortimer. The Time Traveller's Guide to Medieval England. – London: Vintage Books, 2009. – 344 p.

22. R. H. Britnell. Growth and Decline in Colchester, 1300–1525. – Cambridge: CUP, 1986. – 304 p.

23. Heather Swanson. Medieval British Towns. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999. – 161 p.

24. Colin Platt. Medieval Southampton: port and trading community, A.D. 1000 – 1600. – London: Routledge, 1973. – 309 p.

25. Peter Brimblecombe. Attitudes and Responses Towards Air Pollution in Medieval England // Air Pollution Control Association Journal. – Volume 26. – Issue 10 (October 1976). – P.941–945.

26. Colin Platt. The English Mediaeval Town. – London: Paladin Books, 1979. – 272 p.

27. David A. Hinton. Archaeology, Economy and Society: England From the Fifth to The Fifteenth Century. – London–New York: Routledge, 1990. – 245 p.

28. Roberta J. Magnusson. The Water Technology in the Middle Ages: Cities, Monasteries, and Waterworks after the Roman Empire. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001. – 238 p.

Cherednichenko O. V., Ph.D. student Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), benda@online.ua

Urban sanitary and hygienic policy of English central and local authorities, 1300–1500

This article deals with the policies of central and local authorities aimed at improvement of sanitary and hygienic conditions in English towns in the 14–15th c. To this purpose, the researcher analyzed a complex of narrative and documentary late medieval historical sources. The author argues that making of sanitary policies was influenced by late medieval epidemics and views on epidemiology – in particular, the views on stench as a primary means of disease transmission. The place of public health measures among other priorities in both central and local authorities' agenda is considered: the chronological parallelism between plague outbursts and introduction of new sanitary measures is duly noted here. London is established as a role model for other cities in the questions of sanitary and hygiene, which were eager to copy the best London practices such as regular street cleaning. It is proved that the measures taken were more effective than it was acknowledged in historiography until recently.

Keywords: late medieval England, urban history, public health care, sanitation, hygiene.

* * *

УДК 32.019.5

Шинкаренко В. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
гуманітарної освіти, Дніпропетровський обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти
(Україна, Дніпро), forte-pianowww@ukr.net

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Оскільки патріотизм набуває нині особливого значення, виникає гостра потреба в актуалізації національно-патріотичного виховання на всіх етапах формування особистості. У статті розглядаються історичні аспекти патріотичного виховання в зарубіжних країнах. Ми ставили за мету виявити та порівняти в різних країнах системи з патріотичного виховання. Як показує досвід багатьох країн, саме почуття національної гідності сприяло їх швидкому розвитку. Формування національної самосвідомості являє собою систему, що створювалася протягом віків самим народом. Вивчаючи історію України і аналізуючи суспільні процеси, ми намагались визначити, яке суспільне явище залишило найглибший слід в історії українського народу, зумовило глибокий вплив на формування національного характеру. Застосовуючи такі методи як порівняння, спостереження ми змогли виділити важливі аспекти патріотичного виховання.

Ключові слова: патріотичне виховання, історичні аспекти, зарубіжні країни.

Сьогодні тема патріотизму є надзвичайно актуальною, оскільки вона стосується кожного громадянина та значною мірою пов'язана з політичною ситуацією нашої і багатьох інших країн. Від почуття патріотизму залежить ставлення людини до своєї країни, оточуючих людей (рідного народу), у виборі уряду, отже майбутнього цілої держави.

Історично склалося так, що елементи патріотизму у вигляді прив'язаності до рідної землі, мови, традицій формувалися ще в давнину. В античному світі зароджуються філософські вчення про виховання громадянина (Платон, Демокрит, Сократ, Конфуцій), в яких розглядаються аспекти виховання громадян і їх діяльності, спрямованої на процвітання суспільства та держави [1, с. 365].

Основи патріотичного виховання досліджували Б. Анан'єв, П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, О. Петровський, П. Якобсон. Серед сучасних дослідників, які працюють над питанням патріотичного виховання та громадянських якостей особистості – І. Бех, П. Вербицька, П. Ігнатенко, А. Погрібний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк.

Практика виховання патріотизму в античному світі найбільш яскраво простежується на прикладі таких держав як Спарта і Афіни. У 17 ст. Виникають концепції, в яких, зокрема, розглядаються питання формування громадянськості і патріотизму (Джон Локк, Жан-Жак Русо, І. Песталоцци).

Незважаючи на загальні підходи до виховання патріотизму у зарубіжних країнах, у кожній країні визначаються свої, індивідуальні підходи, які відповідають рівню розвитку держави і суспільства.

Сучасні підходи до патріотичного виховання у США та країнах Сходу знаходяться в тісному взаємозв'язку з питаннями правового виховання, оскільки розвиток почуття поваги до історії країни в загальній системі виховання взаємопов'язане зі знанням і дотриманням законів у повсякденному житті [2, с. 146].

Один з аспектів, на який особливо приділяється увага в системі роботи по вихованню патріотизму у зарубіжних країнах на сучасному етапі – це вивчення проблеми збереження миру і запобігання війни. Як